

อำนาจชีวะในทัศนะของ มิเชล ฟูโกต์

The Biopower in Michel Foucault's thought

จารุณี วงศ์ละคร¹

Jarunee Wonglakorn

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอแนวคิดของ มิเชล ฟูโกต์ เรื่องอำนาจชีวะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นว่าอำนาจชีวะซึ่งหมายถึงอำนาจที่มีในจิตมนุษย์ และมนุษย์ก็ใช้มันมาควบคุมตนเอง นั้น ที่แท้แล้ว เป็นเทคนิคการปกครองในยุคใหม่ ที่เรียกว่า การปกครองชีวญาณ ที่มุ่งควบคุมดูแลร่างกายและความคิดของมนุษย์ในระดับปลีกย่อย นอกจากนี้ ยังต้องการเผยให้เห็นว่าอำนาจชีวะเป็นปฏิบัติการของอำนาจ ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับเรือนร่าง ผ่านกลยุทธอันแนบเนียน นั่นคือ การทำงานควบคู่กับความรู้ โดยมีระเบียบวินัยเป็นกลไกของอำนาจ เพื่อให้ได้มาซึ่งร่างกายที่มีประโยชน์และอ่อนส่อน่าย เป็นผู้ผลิต เพราะหัวใจของอำนาจชีวะคือการคำนึงถึงอรรถประโยชน์ อันเป็นมิติทางเศรษฐศาสตร์ และการทำให้ร่างกายสยบยอม อันเป็นประเด็นทางการเมืองแบบใหม่

¹ รองศาสตราจารย์, ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้เขียนหวังว่าบทความนี้จะช่วยเผยให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของอำนาจในสังคมสมัยใหม่ในลักษณะที่ครอบคลุมไปถึงระดับรายละเอียดของการใช้อำนาจในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล แม้ว่าเราจะไม่สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างปลอดภัยจากปีกของอำนาจ แต่ก็หวังว่าเราจะอยู่กับมันได้อย่างเข้าใจและรู้ทัน

คำสำคัญ: มิเชล ฟูโกต์, อำนาจ, อำนาจชีวะ, ความรู้, ระเบียบวินัย

ABSTRACT

This article is about the bio-power in Michel Foucault's thought. It wants to show that bio-power, which exists in the human's mind and was used by human beings as an instrument for self-control, is in fact, a technique for governing in the modern time called bio-politics, which emphasized in controlling human's body and mind in depth level. The paper also revealed that bio-power is the exercise of power on economico-political anatomy dimension through hidden strategies, that is, the power works coextensively with knowledge under discipline as mechanism of power in order to obtain the utility and docility body as a productive body. Because the heart of bio-power in economic dimension, is to concentrate in utilitarianism and in new political dimension, is to make the body an obedient.

The author's wish is that the article will reveal the complexion of power in modern society which covers the details of the use of individual's power in daily life. Although, we are forced to be get involved in power in some sense, we can be with it understanding and

realizing somebody's game.

Keywords: *Michel Foucault, Power, Bio-power, Knowledge, Disciplines*

บทนำ

คนในสังคมคุ้นเคยกับคำว่า “อำนาจ” (power) กันมานาน โดยเฉพาะอำนาจกดขี่หรืออำนาจครอบงำ (domination) ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่น รวมไปถึงอำนาจควบคุมและปราบปราม (mode of subjugation) ในรูปของกฎหมายและองค์อธิปัตย์ (sovereign) อันเป็นพื้นฐานของอำนาจตามแนวคิดทางการเมืองที่ยึดถือกันมา บางทีก็เป็นอำนาจแบบใช้กำลังทางกายภาพมาบังคับควบคุมให้กระทำหรือละเว้นการกระทำบางอย่าง นอกจากนี้เรายังคุ้นเคยกับอำนาจตัดสินใจเพื่อควบคุมระบบการผลิต การแบ่งปันทรัพยากรและผลประโยชน์ อันเป็นประเด็นทางการเมืองในระดับพื้นฐาน ซึ่งการเมืองในระดับพื้นฐานหมายถึงกระบวนการต่อสู้แย่งชิงอำนาจในการตัดสินใจเพื่อควบคุมระบบการผลิต การแบ่งปันทรัพยากร และผลประโยชน์อื่นๆ ที่มีอยู่ในสังคม นอกจากนี้ การเมืองยังเป็นกระบวนการต่อสู้เพื่อยืนยันความหมายของอำนาจ รูปแบบและความชอบธรรมในการได้มาซึ่งอำนาจตัดสินใจ (ยศ สันตสมบัติ, 2544, น. 172) กล่าวได้ว่าอำนาจในแงุ่มทางการเมืองระดับพื้นฐานเป็น “สมบัติผัดกันขม” เพราะเป็นสิ่งที่บุคคลปรารถนาเป็นเจ้าของ ทำให้เกิดการต่อสู้แย่งชิงเพื่อให้ได้มันมาครอบครอง ด้วยเหตุนี้ “อำนาจ” จึงเป็นประเด็นที่นักวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ ฯลฯ ล้วนให้ความสนใจศึกษา

การศึกษาเรื่องอำนาจในทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ผ่านมา นั้น มักวางอยู่บนแนวคิดพื้นฐาน 2 แนว ได้แก่

1. แนวคิดที่ว่าอำนาจมีเป้าหมายในตัวเอง (built-in end) เป็นแนวคิดเชิงอภิปรัชญาที่ว่าด้วยอำนาจ เช่น แนวคิดเรื่องศักยภาพของอำนาจ (potentiality) อันหมายถึงเป้าหมายของอำนาจ โดยมุ่งไปที่เป้าหมายทางศีลธรรม รากฐานของแนวคิดนี้มาจากเพลโต (Plato, 427-347 ก่อน ค.ศ.) ที่เชื่อว่าบุคคลจะมีอำนาจได้ก็ต่อเมื่อเขาสามารถบรรลุเป้าหมายในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเพลโตเห็นว่าความดีเป็นเป้าหมายสูงสุด จึงกล่าวได้ว่าอำนาจคือความดีและเป็นสิ่งในอุดมคติ อำนาจจะเกิดขึ้นได้ภายใต้การตระหนักรู้ความดี (realization of the good) นอกจากนี้แนวคิดเชิงอภิปรัชญาที่ว่าด้วยอำนาจยังเกี่ยวข้องกับเรื่องการถ่ายทอดไปมาของอำนาจ (reciprocity) ดังพบในแนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle; 384-322 ก่อน ค.ศ.) ที่เห็นว่าการถ่ายทอดไปมาของอำนาจ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ให้ (agent) และผู้รับ (patient) ซึ่งเป็นการกระทำเชิงเดี่ยว (single action) ที่เกิดจากผู้ให้เป็นฝ่ายกระทำเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อผู้รับ (Krieger, 1968, p.4)

2. แนวคิดที่ว่าอำนาจไม่มีเป้าหมายในตัวเอง (separability from end) เป็นการนำแนวคิดเรื่องอำนาจในแนวทางแรกมาประยุกต์ใช้กับสภาพการณ์ทางสังคมและการเมือง เนื่องมาจากการเกิดขึ้นของ “รัฐ” ที่เป็นรูปแบบใหม่ของโครงสร้างทางการเมืองในศตวรรษที่ 16 จึงให้ความสำคัญกับอำนาจทางการเมืองซึ่งหมายถึงอำนาจบังคับควบคุม ที่หมายเอาการบังคับควบคุมเชิงสังคมของผู้มีอำนาจต่อผู้ถูกกระทำด้วยอำนาจนั้น (Krieger, 1968, p.9) อำนาจทางการเมืองเป็นอำนาจกำหนดและปรับเปลี่ยนกติกาของสังคม ทั้งควบคุมให้สมาชิกของสังคมกระทำการตามกติกาเพื่อความมีระเบียบและความสงบเรียบร้อย และการใช้บทลงโทษเมื่อเกิดการละเมิดกติกา (ยศ สันตสมบัติ, 2544, น. 172) โดยมีกฎหมายเป็นกลไกสำคัญของการบังคับควบคุม (power of enforcement) กล่าวได้ว่าภาษาของอำนาจชนิดนี้ก็คือกฎหมาย (Foucault, 1980, p. 201)

การนำแนวคิดเรื่องอำนาจในแนวทางแรกมาใช้ในทางการเมืองที่ผ่านมา มักยืนอยู่บนแนวคิดแบบอริสโตเติล ที่เห็นว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีลักษณะไม่สมดุล เพราะผู้มีอำนาจหรือฝ่ายที่มีอำนาจเป็นผู้ใช้อำนาจฝ่ายเดียว ผู้ถูกกระทำเป็นเพียงจุดเชื่อมต่อของความสัมพันธ์เท่านั้น ไม่อาจมีปฏิกิริยาโต้ตอบได้ ดังพบในทัศนะของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber: ค.ศ. 1864-1920) นักคิดชาวเยอรมันที่มีแนวคิดที่ว่าอำนาจเป็นสิ่งที่ผูกติดกับสถานภาพของบุคคล อำนาจมีลักษณะเป็นสมบัติหรือเป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสถานภาพของบุคคล เรียกว่า อำนาจเหนือผู้อื่น (power over others) มีนัยสะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่ากันระหว่างผู้มีอำนาจมากกว่ากับผู้มีอำนาจน้อยกว่า หรือผู้มีอำนาจกับผู้ไร้อำนาจ (รัตนา โตสกุล, 2548, น. 63)

นอกจากนี้ แนวคิดที่ว่าอำนาจไม่ได้มีเป้าหมายในตัวเอง มักมองเห็นอำนาจเป็นสิ่งชั่วร้าย (demonology of power) และบุคคลสามารถเป็นเจ้าของอำนาจได้ (Krieger, 1968, p.11) ด้วยมุมมองเช่นนี้เราจึงมักได้ยิน “ผู้ไร้อำนาจ” หรือ “ผู้อยู่ใต้อำนาจ” พูดถึง “ผู้มีอำนาจ” ในเชิงลบว่าเป็นพวก “บ้าอำนาจ” หรือ “เหลิงอำนาจ” แล้วมักนำไปสู่การต่อสู้แย่งชิงอำนาจ บางครั้งก็ทำให้เกิดเลือดตกยางออก กระทั่งสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน เพราะปกติแล้วผู้ที่มิอำนาจทำนองนี้อยู่ในมือก็อยากใช้อำนาจที่ตนมีเพื่อทำให้คนอื่นอยู่ภายใต้การคุมบังเหียนของตน (Foucault, 1980, p.1) และผู้มีอำนาจตามแนวคิดเช่นนี้ก็มักจะ “เป็นบ้าและตาบอด” ดังคำวิพากษ์วิจารณ์ของมิเชล ฟูกูโด้ ที่ว่า “ในทางมานุษยวิทยามีสมมติฐานว่าเมื่อบุคคลใดมีอำนาจแล้ว เขาจะหยุดการรับรู้ อำนาจทำให้คนเป็นบ้าและตาบอดได้ นอกจากคนที่รักษาระยะห่างระหว่างตัวเองกับอำนาจเอาไว้ได้และไม่ยุ่งเกี่ยวกับเผด็จการเท่านั้นที่สามารถเดินทางไปสู่ความจริงได้” (Foucault, 1980, p. 51)

จะเห็นว่า “อำนาจ” ที่วางอยู่บนแนวคิดที่ว่ามานั้น เน้นไปที่เรื่องทางกฎหมาย (legal model) หรือเรื่องสถาบัน (institute model) เป็นสำคัญ และมีลักษณะเป็นอำนาจแข็ง (hard power) ที่เกี่ยวข้องกัอำนาจบังคับ โดยมีกฎหมาย

อาวุธยุทธโธปกรณ์ ตลอดจนแสนยานุภาพทางการทหารเป็นกลไกหลักของอำนาจ บทความนี้จึงต้องการเปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับเรื่องอำนาจ โดยนำเอา “อำนาจชีวะ” ในทัศนะของ มิเชล ฟูโกต์ มาเสนอ

มิเชล ฟูโกต์ เป็นบุคคลที่นิตยสาร *Times Higher Education* ยกย่องว่าเป็นนักคิดที่ได้รับการอ้างอิงมากที่สุดในแวดวงการศึกษาด้านมนุษยศาสตร์ (อ้างใน ไซยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2554, น. 79) ซึ่งคุณูปการสำคัญอันหนึ่งของเขาก็อยู่ที่เรื่อง “อำนาจ” นี้เอง ดังคำกล่าวของ นพพร ประชากุล ในหนังสือ *ร่างกายใต้บังการ* ของทองกร โภคธรรม (2547, คำนำเสนอ) ที่ว่า “ฟูโกต์เปิดมิติใหม่ให้แก่การศึกษาเรื่องของ “อำนาจ” คือ ด้านที่อำนาจดำเนินการอย่างแนบเนียนและแทรกซึมในแนวนอนไปทั่วทั้งองค์สังคม” ซึ่งอำนาจดังกล่าวนี้ เรียกว่า “อำนาจชีวะ” (bio-power, or somato-power)

ชีวิต ความคิด และบริบทที่แวดล้อม มิเชล ฟูโกต์ ²

ความคิดและทฤษฎีของปวงปราชญ์มักเกิดขึ้นในบริบททางสังคม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ “บริบทที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการโต้เถียงหรือการโต้ตอบกับความคิดของใครหรือความคิดอะไรบางอย่าง ความคิดและทฤษฎีของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ก็เช่นเดียวกัน การที่เขาสามารถพัฒนาความคิดหรือความรู้ขึ้นมาได้ ก็เพราะเขาต้องการที่จะถกเถียงกับกระแสความคิดต่างๆ ในขณะที่เขามีชีวิตอยู่” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555, น. 3) ดังนั้น เราจึงควรพิจารณาภาพชีวิตและกระแสสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนบริบททางประวัติศาสตร์ที่เข้ามาห้อมล้อมชีวิตของฟูโกต์ตั้งแต่เกิดจนตาย (ค.ศ. 1926 - 1984) เพื่อจะได้เข้าใจความคิดและ

² ข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตของฟูโกต์ที่นำมากล่าวถึงนี้ อ้างอิงจาก *Foucault in 90 Minutes* โดย Strathern, Paul (2000). Chicago: Ivan R. Dee.

ทฤษฎีของเขาให้มากยิ่งขึ้น

มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เกิด 15 ตุลาคม 1926 ในครอบครัว
กรรมกร (bourgeois) แห่งเมืองปัวติเยร์ (Poitiers) ประเทศฝรั่งเศส เดิมใช้ชื่อ
พอล-มิเชล ฟูโกต์ (Paul-Michel Foucault) ตามชื่อพ่อซึ่งเป็นศัลยแพทย์และเป็น
อาจารย์ ฟูโกต์มีแม่ที่เก่งทั้งเรื่องดูแลลูกและกิจการของสามี เด็กชายพอล-มิเชล มี
พี่สาวและน้องชาย เขาจึงเป็นลูกคนกลาง ชีวิตวัยเด็กในบ้านสะดวกสบาย แต่
แวดล้อมด้วยสังคมปัวติเยร์ที่ยับเยิน รุนแรง ไร้ข้อแม้ อันเนื่องมาจากสงคราม นับ
แต่สงครามกลางเมืองในสเปนที่ผู้คนหนีตายมาอยู่เต็มท้องถนนในปัวติเยร์ จากนั้น
เยอรมันบุกโปแลนด์ แล้วสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ปะทุขึ้น พอล-มิเชล ได้พบเห็นความ
พ่ายแพ้ของฝรั่งเศสในสงครามนาซี จะเห็นว่าชีวิตของเขาดำรงอยู่ท่ามกลางภาวะคู่
ตรงข้ามหรือทวิภาวะ และแวดล้อมไปด้วยประวัติศาสตร์แห่งสงคราม สิ่งเหล่านี้ได้
กลายเป็นปัจจัยนำไปสู่การก่อร่างสร้างรูปความคิดของเขาขึ้นมา

พอล-มิเชล ในวัยเด็กเรียนไม่เก่ง แต่กลับกลายเป็นศาสตราจารย์มิเชล ฟูโกต์
ที่มีชื่อเสียงในวงวิชาการ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากความฝันของแม่ที่อยากให้ลูกมีอนาคต
ที่โดดเด่น จึงให้ออกจากบ้านไปเล่าฝันในกรุงปารีส กระทั่งได้เข้าเรียนใน Ecole
Normale Supérieure (ENS) สถาบันชั้นนำของฝรั่งเศส ซึ่งผู้คนใฝ่ฝันจะได้เป็น
“Normalien” (เป็นชื่อเรียกนักศึกษาของ ENS) ภายใต้ค่านิยมที่ว่า พวก “Nor-
malien” เป็นเผ่าพันธุ์ที่สูงส่ง (a superior species) ซึ่งภายหลังฟูโกต์ปฏิเสธค่านิยมนี้
ที่จริงพ่อก็ฝันอยากให้เป็นแพทย์ตามจารีตของครอบครัว แต่เขาปฏิเสธ
ประกอบกับการพบว่าตนเองเป็นเกย์ (homosexuality) หรือเป็นเพศที่สาม ซึ่งผิด
กฎหมาย และในเมืองปัวติเยร์ก็ถือเป็นสิ่งต้องห้าม การปฏิเสธความฝันของพ่อและ
การเป็นเกย์ น่าจะเป็นเหตุให้เขาตัดคำว่า “พอล” ซึ่งเป็นชื่อบิดาออกจากชื่อตัว
เหลือเพียงชื่อ “มิเชล ฟูโกต์” และไม่กล้ากลับไปปัวติเยร์ เรื่องนี้คงมีส่วนกดดัน
ให้การใช้ชีวิตที่โดดเดี่ยวในกรุงปารีสมีความยากลำบาก

ควรกล่าวตรงกันว่า การเป็นเกย์หรือเป็นเพศที่สาม มีส่วนก่อรูปความคิดของฟูโกต์ให้มีลักษณะที่ไม่ตายตัวและปฏิเสธแนวคิดแบบทวิภาวะ ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555, น. 3) ชี้ให้เห็นว่าการเป็นเกย์หรือเป็นเพศที่สาม “ฟูโกต์จึงไม่ให้ความสำคัญกับความคิดที่สุขขัตตด้านใดด้านหนึ่ง และไม่ได้ยึดติดกับความหมายที่ตายตัวของคู่ตรงข้าม แต่พยายามที่จะเสนอข้อถกเถียงว่า ความคิดต่างๆ ไม่ได้มีความหมายสำเร็จรูปหรือมีความหมายอยู่ก่อนแล้ว หากล้วนแต่มีความหมายที่ถูกสร้างขึ้น”

กล่าวได้ว่าชีวิตของฟูโกต์ช่วยฉายภาพให้เราเห็นว่าสิ่งต่างๆ ไม่ได้มีความจริงหรือสัจธรรมตายตัว หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ภายใต้บริบทใดบริบทหนึ่งเสมอ

ช่วงวัยรุ่นในปารีส ฟูโกต์ถูกนิยามว่าไม่ปกติ (บ้า) ผิดแปลกจากคนอื่นและเป็นคนคลั่งอันตราย ไม่มีใครคบค้าสมาคม นี่คงเป็นแรงกดดันให้มีความเจ็บป่วยทางจิต (psychosomatic illnesses) แล้วก็ถูกแยกออกจากคนอื่น (ที่ปกติ) เพื่อรักษาเยียวยา (Strathern, 2000, pp. 13-15) ภายหลังฟูโกต์ได้วิพากษ์และโต้ตอบการนิยามความบ้าผ่านวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกในปี 1960 เรื่อง *Madness and Civilization* โดยมี Georges Canguilhem เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา อย่างไรก็ตาม ช่วงที่ถูกนิยามว่าเป็น “บ้า” ทำให้ฟูโกต์มีโอกาอ่านหนังสือมากมาย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ และ ปรัชญา เช่น งานของ เฮเกล (Friedrich Hegel: ค.ศ. 1770-1831) และ ไฮเด็กเกอร์ (Martin Heidegger: ค.ศ. 1889-1976) ที่เห็นว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์เสมอ มนุษย์ไม่อาจแยกตัวออกจากบริบทที่รายล้อม นอกจากนี้ ฟูโกต์ก็เหมือนผู้คนในปารีสช่วงหลังสงครามที่รู้สึกหดหู่ จึงให้ความสนใจ (Existentialism) ของ ซาร์ตร์ (Jean Pual Sartre: ค.ศ. 1905-1980) ที่ครอบงำภูมิปัญญาชาวปารีสไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จในช่วงเวลาดังกล่าว จะเห็นว่าแนวคิดของเฮเกล ไฮเด็กเกอร์ ซาร์ตร์ มีอิทธิพลต่อฟูโกต์ไม่น้อย แต่ภายหลังฟูโกต์รู้สึกอึดอัดและคับข้องใจกับบรรยากาศการครอบงำทางภูมิปัญญาเช่นนี้ จึง

ปฏิเสธแนวคิด โดยเฉพาะแนวคิดอัตถิภาวนิยมของชาร์ตร์

นอกจากปฏิเสธอำนาจครอบงำทางภูมิปัญญาแล้ว ฟูกูโด้ยังปฏิเสธการครอบงำทางอุดมการณ์ กล่าวคือ เขาลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งฝรั่งเศส (Parti Communiste Francais: PCF) เพราะเห็นว่าอุดมการณ์ของ PCF ถูกครอบงำจากอุดมการณ์สังคมนิยมรัสเซียซึ่งเบี่ยงเบนไปจากแนวคิดของมาร์กซ์ (Karl Marx: ค.ศ. 1818-1883) ที่ให้ความสำคัญกับการวิพากษ์วิจารณ์ระบบที่ทรงอำนาจและครอบงำสังคมอยู่ กล่าวได้ว่า การนำเสนอแนวคิดเรื่องอำนาจชีวิตนับเป็นวิธีหนึ่งที่ฟูกูโด้ใช้โต้ตอบกับอำนาจครอบงำ

ฟูกูโด้สามารถผ่านช่วงที่ยากลำบากของชีวิตไปได้ แล้วกลายเป็นผู้มีชื่อเสียงโดดเด่นในวงการศึกษากว่าทั้งในฝรั่งเศสและที่อื่นทั่วยุโรป เขาไม่ปิดกั้นเรื่องการเป็นเกย์ของตนและใช้ชีวิตคู่กับแฟนหนุ่มอย่างเปิดเผย ส่วนเรื่องวิชาการก็พลิกโฉมจากเด็กที่เรียนไม่เก่ง กลายมาเป็นบัณฑิตทางจิตวิทยาและปรัชญา ได้ประกาศนียบัตรทางจิตบำบัดจากมหาวิทยาลัยปารีสในปี ค.ศ. 1952 จากนั้นก็จบการศึกษาระดับปริญญาเอก สุดท้ายก็ได้เป็นศาสตราจารย์ในสาขาวิชาประวัติศาสตร์และระบบความคิด (Professor of History and Systems of Thought) แห่ง College de France

จากที่ไม่มีใครคบช่วงเป็นวัยรุ่น ฟูกูโด้ในวัยผู้ใหญ่กลับ “เนื้อหอม” และมีบทบาทโดดเด่นเชิงวิชาการ เช่น เป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยอุปราลา (Upsala) ประเทศสวีเดน เป็นผู้อำนวยการสถาบันสอนภาษาฝรั่งเศสที่ฮัมบูร์ก (Institut Francais in Humburg) เป็นผู้อำนวยการสถาบันการศึกษาปรัชญา (Institut de Philosophie) ณ Faculte des Lettres ที่มหาวิทยาลัย Clermont-Ferrand ประเทศฝรั่งเศส เป็นอาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัยหลายแห่งและได้รับเชิญให้ไปบรรยายในหลากหลายที่ เช่น โคเปนเฮเกน ออสโล ลิสบอน มาดริด อิสตันบูล เนเปิลส์ บรัสเซล ฯลฯ

วาระสุดท้ายของชีวิต มิเชล ฟูโกต์ มาถึงในวันที่ 25 มิถุนายน ปี 1984 ด้วยวัย 58 ปี

อำนาจชีวะในฐานะเทคนิคการปกครองของยุคใหม่

ชีวะอำนาจ หรือ อำนาจชีวะ (bio-power, or somato-power) เป็นคำศัพท์ที่แปลจากภาษาฝรั่งเศสว่า *biopouvoir* หมายถึงอำนาจที่มีชีวิตและทำงานได้เอง โดยไม่ยึดโยงผูกติดกับตัวคนหรือศูนย์กลางอำนาจ เป็นการเปลี่ยนรูปแบบการใช้อำนาจทางการเมืองที่มีขนาดเล็กลง (the small-scale) คือเป็นการใช้อำนาจภายในองค์กายของสังคม (social body) การกระทำเช่นนี้มีผลเป็นการลดทอนอำนาจของศาลและกษัตริย์ลงด้วย (Foucault, 1980, p. 39)

อำนาจชีวะเป็นอำนาจที่มุ่งกระทำต่อร่างกายมนุษย์ โดยมุ่งตรงไปที่ “เรือนร่าง” (the body) และจิตใต้สำนึกของมนุษย์ อำนาจนี้สามารถเคลื่อนไหวไปมาและดำรงอยู่ในทุกแห่งอย่างพุ้งกระจายคล้ายจุลินทรีย์ในอากาศ มันเป็นอำนาจภายในจิตที่ทำให้เราบังคับตัวเองได้ ฟูโกต์เรียกร่างกายของผู้บังคับตนเองได้ว่า “ร่างกายในโอวาท” ³ (docile body) อันหมายถึงร่างกายที่เชื่อฟัง เชื่อฟัง ว่านอนสอนง่าย ฟูโกต์กล่าวว่า เอกลักษณะและลักษณะนิสัยของปัจเจกบุคคล ก็ล้วนเป็นผลผลิตของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทั้งนั้น (Foucault, 1980, p.74) เป้าหมายของการใช้อำนาจแบบใหม่นี้มุ่งกระทำต่อจิตวิญญาณเพื่อให้บทเรียนและเพื่อให้เกิดการสยบยอม คือเป็น “ร่างกายในโอวาท”

³ คำนี้ ทองกร โภครธรรม ใช้ว่า “ร่างกายใต้บังคับการ” ดังปรากฏในงานแปลจากภาษาฝรั่งเศสของหนังสือ “Surveiller et punir” ในบท “Les corps dociles” โดยมี นพพร ประชากุล เป็นบรรณาธิการ

ฟูโกต์พยายามชี้ให้เห็นว่าอำนาจชีวิตเป็นสิ่งที่อยู่ในจิตของคน แล้วคนก็ใช้อำนาจนี้มาควบคุมตนเอง (pastoral power as a conduct of conduct) เป็นอำนาจที่เชื่อมโยงมาจากการนิยามอำนาจเข้ากับระบอบความจริง กล่าวคือ เมื่อเรายอมรับความรู้หนึ่งว่าเป็นความจริง เช่น ยอมรับว่า “การกินอาหารคลีนและออกกำลังกายทำให้สุขภาพดี” ก็ทำให้ความรู้นี้มีอำนาจบังคับตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องมีตัวตนของผู้บังคับ หมายความว่าเราเป็นผู้บังคับการตัวเองให้เป็นไปตามความรู้ที่เรา ยอมรับว่าเป็นความจริง “เหมือนกับร่างกายของคนที่ถูกหมอวินิจฉัยว่าเป็นโรคมะเร็ง เพราะเชื่อในความรู้ของหมอว่าจริง จนทำให้ความรู้นั้นมากำกับควบคุมตัวเรา” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555, น. 77) ทำให้เราต้องเข้มงวดกวดขันกับตนเอง เรื่องอาหารการกิน การดื่ม การนอนหลับพักผ่อน การออกกำลังกาย ไปจนถึงเรื่องการขยับถ่าย โดยที่ไม่ต้องมีใครมาสั่ง แต่เราสั่งตัวเองเพราะเชื่ออย่างบริสุทธิ์ใจว่านี่คือสิ่งที่ดีสำหรับตัวเรา

อาจกล่าวได้ว่า ผู้ที่ยอมรับการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ว่าเป็นความจริงอันประเสริฐ แล้วใช้ความจริงนี้เป็นแนวทางในการอบรมขัดเกลาตน ยอมรับกระบวนการปลูกฝังเรื่องบาปบุญคุณโทษ จนกระทั่งความรู้เรื่องบุญและบาปเข้าไปอยู่ในจิตได้สำนึกและก่อรูปเป็น “หิริ โอตปปะ” คือ ละอายต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อบาป ทำให้เราบังคับตนเองไม่ให้ทำความชั่ว แม้ไม่มีใครเห็นก็ไม่ทำสิ่งที่ผิดแผกแปลกไปจากความเป็นปกติของสังคม กล่าวได้ว่าลักษณะของผู้ที่มีความประพฤติ เช่น ที่กล่าวมานี้ก็คือ “ร่างกายในโอวาท” ในความหมายของฟูโกต์นั่นเอง

มโนทัศน์เรื่องอำนาจชีวิตเป็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์เรื่องอำนาจ กล่าวคือ ในสังคมตะวันตกตั้งแต่ยุคกลางเป็นต้นมา อำนาจมักถูกใช้โดยองค์อธิปัตย์ (เช่น กษัตริย์) ผ่านทางกฎหมายเพื่อตอบสนองเจตนารมณ์ของกษัตริย์ และเพื่อเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจของระบบศาลที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในสังคมอีกด้วย (Foucault, 1980, p. 94) กษัตริย์ในยุคนี้ถือว่ามีความอำนาจล้นฟ้า มีสิทธิและอำนาจอันยิ่งใหญ่ สามารถทำลายชีวิตหรือให้ชีวิตผู้คนได้ ใครที่ทำความผิดต่อแผ่นดิน หรือก่อ

อาชญากรรมในสังคมก็จะถูกถือว่าเป็นศัตรูต่อกษัตริย์ด้วย คนที่ทำผิดจึงต้องถูกลงโทษ หากทำผิดต่อชีวิตอื่นก็ต้องถูกลงโทษประหารให้ตายตกไปตามกัน จนถึงช่วงศตวรรษที่ 18 รูปแบบการใช้อำนาจของชนชั้นสูงหรืออำนาจกษัตริย์ได้กลายเป็นรูปแบบที่ล้าสมัยไปเมื่ออำนาจรูปแบบใหม่ได้เข้ามามีบทบาท “เราไม่อาจพูดว่าอำนาจรวมศูนย์อยู่ที่บุคคลหนึ่งบุคคลใด อาทิ กษัตริย์ อย่างแต่ก่อน แต่อำนาจได้ย้ายไปอยู่ในกลไกซึ่งไม่มีใครครอบครองเป็นเจ้าของ” (สายพิน ศุพุทรมงคล, 2545, น. 20) อำนาจชีวะจึงไม่ใช่อำนาจชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรมตามกฎหมาย ไม่ต้องเป็นกษัตริย์ก็มีอำนาจนี้ได้ คนธรรมดาที่รู้วิธีการและสามารถสื่อสารให้ผู้อื่นรู้สึกได้ว่าตนมีอำนาจ ก็ถือว่ามีอำนาจตามทัศนะของฟูโกต์

อำนาจชีวะไม่ใช่อำนาจควบคุมและปราบปรามในรูปของกฎหมาย อำนาจศาล อำนาจรัฐ หรืออำนาจกษัตริย์อย่างที่เราคุ้นเคย และมีใช้อำนาจที่มีอยู่ในมือคนใดคนหนึ่งที่เขาไว้ใช้กดขี่ข่มเหงหรือเป็นอำนาจความรุนแรงแบบใช้กำลังทางกายภาพกระทำกับบุคคลอื่นเลือดตกยางออกดังที่เรารังเกียจและเห็นเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย หากแต่อำนาจชีวะในทัศนะของฟูโกต์เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ณ จุดย่อยๆ ของสังคม เช่น ครอบครัว โรงเรียน โรงพยาบาล ค่ายทหาร เรือนจำ สถาบันการศึกษา ฯลฯ ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้แทรกซึมอยู่ในทุกความสัมพันธ์ในสังคม (เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การอบรมขัดเกลา การศึกษา การบริหาร เป็นต้น) อำนาจในรูปแบบใหม่นี้แสดงออกและเกิดขึ้นอยู่เสมอโดยไม่ต้องรู้สำนึกหรือตั้งใจ แต่เกิดการบังการมนุษย์ได้ เมื่อมันเข้าควบคุมร่างกายแล้วจะสร้างโครงข่ายขึ้นมา จนท้ายที่สุดก็จะทำให้เราสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไป (lose ourselves) (Foucault, 1980, p.186)

เมื่อมีการเปลี่ยนแนวคิดเรื่องอำนาจ แนวคิดเรื่องการลงโทษก็เปลี่ยนไปด้วย แทนที่จะลงโทษต่อร่างกายก็หันมาลงโทษหรือให้บทเรียนแก่จิตวิญญาณ ทั้งจิตวิญญาณของตัวผู้กระทำความผิด และของสมาชิกคนอื่นในสังคมโดยรวม (สายพิน ศุพุทรมงคล, 2545, น. 12) อย่างไรก็ตาม ฟูโกต์บอกว่าการใช้อำนาจในการลงโทษ

แบบใหม่นี้มิได้เป็นการลงโทษที่น้อยลงหรือเบาลง แต่เป็นการลงโทษเพื่อให้ดีขึ้นกว่าเดิม (not to punish less, but to punish better) (Foucault, 1991, p. 82) เช่น การลงโทษด้วยการคุมขังในคุกหรือเรือนจำ แล้วนักโทษก็ได้รับการตัดนิสัย ปรับพฤติกรรม ทัศนคติ ค่านิยม ตลอดจนวิธีการดำเนินชีวิตเพื่อให้กลับสู่ความเป็นปกติตามบรรทัดฐานของสังคม

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์เรื่องอำนาจ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแนวคิดทางเศรษฐกิจในศตวรรษที่ 18 มาเป็นเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้สังคมสมัยใหม่กลายเป็นสังคมอุตสาหกรรมและให้ความสำคัญกับเรื่องความมั่งคั่ง เมื่อทุนนิยมใส่ใจเรื่องความมั่งคั่งซึ่งเป็นทั้งวัตถุดิบและผลตอบแทนของการผลิตนั้น จึงทำให้สังคมอุตสาหกรรมมีการรักษาและปกป้องความมั่งคั่งไว้โดยการใส่แรงงานเข้าไปในระบบการผลิตเพื่อสร้างผลกำไร (Foucault, 1980, p. 41) ภายใต้ระบบทุนนิยมจึงหันมาจัดการกับมาตรฐานการทำงานโดยมีเป้าหมายเชิงเศรษฐกิจ ดังนั้นกลไกอำนาจแบบใหม่จึงให้ความสนใจและมุ่งกระทำต่อร่างกายในระดับปลึกย่อย เช่น มีการกำกับควบคุมร่างกายทุกส่วนเพื่อให้ทุกการเคลื่อนไหวของเรือนร่างเหมาะสมกับการเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพและมุ่งประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น ทั้งนี้โดยประสานเข้ากับมิติของพื้นที่และเวลาที่ต้องมีการกระทำอย่างต่อเนื่องยาวนาน (Foucault, 1991, pp. 137-138) ด้วยเหตุนี้ เราจึงได้เห็นมาตรการในการปันแรงงานที่พึงประสงค์เพื่อให้เป็นผู้ผลิตที่มีประสิทธิภาพ ด้วยการสร้างองค์ความรู้ขึ้นรองรับและอาศัยเทคนิคที่สำคัญคือระเบียบวินัย เช่น การให้อำนาจความรู้เรื่องสุขภาพที่ดี เรื่องการออกกำลังกาย เพื่อไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ แข็งแรง กระฉับกระเฉง รวมถึงมีการสอดส่องพฤติกรรมการทำงาน ให้อย้น ไม่เลื่อยงาน ไม่เล่นเล่อ ไม่หยาบคาย ไม่หมกมุ่นและสับสนทางเพศ ฯลฯ ตลอดจนมีมาตรการเรื่องเวลาในพื้นที่เฉพาะ เช่น มีตารางเวลาทำงานที่ชัดเจน เข้าทำงานตรงเวลา ไม่สาย ไม่ขาด ไม่อู้งาน ไม่พูดมาก รักองค์กร ฯลฯ ใครทำได้สอดคล้องกับมาตรการก็จะก้าวหน้าในการทำงาน แต่ถ้าหากฝ่าฝืนและทำตัวไม่เหมาะสมกับการเป็นแรงงานที่ดี ก็จะถูกทำโทษ เช่น

ตำหนิ ตกเดือน ไม่ขึ้นเงินเดือน พักงาน ไล่ออก ฯลฯ นี่คือนิเวศที่อำนาจแบบใหม่พรางตัวเองอย่างแยบยลในนามของความรู้เพื่อสร้างระบอบความจริงขึ้นมา (เรื่องความรู้-อำนาจจะพูดถึงอีกในหัวข้อต่อไป)

ระบอบความจริงจึงเป็นกลไกของอำนาจที่บังคับตัวเราโดยที่ไม่ต้องอยู่ต่อหน้าหรืออยู่ในสายตาของผู้สั่งการ เราจะรู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่จะกระทำเช่นนั้น อำนาจชีวะเป็นการจัดการให้ผู้อื่นกระทำการอย่างมีเสรีภาพภายในขอบเขตที่กำหนดไว้ การปกครองภายใต้วิธีคิดนี้จึงเป็นรูปแบบกิจกรรมที่ทำให้การกระทำของผู้อื่นอยู่ในขอบเขต มุ่งตรงต่อการปกครองจิตวิญญาณของคน นี่คือการปกครองสมัยใหม่ที่รัฐพยายามทำให้คนมีจิตสำนึกในความเป็นปัจเจกของตนมากขึ้น มีวินัยในตนเอง ควบคุมตนเอง การปกครองแบบนี้เรียกว่า การปกครองชีวะญาณ (biopolitics)

การเกิดขึ้นของอำนาจชีวะเป็นการเปลี่ยนชุดความคิดเรื่องเทคนิคหรือกลไกของอำนาจ จากการใช้อำนาจอย่างสมบูรณ์ขององค์อธิปัตย์ (sovereignty) เพื่อการกำหนดชีวิต (ให้ชีวิต/ทำลายชีวิต) มาเป็นอำนาจในการกำกับดูแลและการบริหารจัดการ 2 สิ่ง คือ 1) การกำกับดูแล บริหารจัดการร่างกายและกายวิภาคของคน (anatomy-politics of human body) และ 2) การกำกับดูแล การบริหารจัดการเรื่องชีวิตของประชากร (biopolitics of the population) ซึ่งอำนาจกำกับดูแลและการบริหารจัดการ 2 สิ่งดังกล่าวมานี้ เป็นเรื่องของอำนาจปกครองจิตวิญญาณ (pastoral power) ดังคำอธิบายของ ธีรยุทธ บุญมี ที่ว่า “รูปแบบอำนาจนี้ถูกใช้ในชีวิตประจำวัน โดยการจำแนกประเภทให้กับบุคคล บ่งความเป็นปัจเจกชนให้กับเขา ผูกพันตัวตนของเขาเข้ากับอัตลักษณ์ กดครอบงำเกณฑ์ความจริงให้กับเขา ซึ่งเขาต้องยอมรับ และคนอื่นก็ต้องยอมรับว่าดำรงอยู่ในตัวเขาด้วยเช่นกัน” (ธีรยุทธ บุญมี , 2551, น. 176) ในที่สุดเราต่างก็ถูกตัดสิน จำแนก จัดกลุ่มและถูกกำหนดให้มีรูปแบบการใช้ชีวิตตลอดจนการตาย เพื่อให้เป็นไปตามวาทกรรมแห่งความจริง ซึ่งคือผลกระทบของอำนาจนั่นเอง

อำนาจชีว: ปฏิบัติการของอำนาจในมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเรือนร่าง

ฟูโกต์มองว่าทุกสังคมในทุกยุคสมัย เป็นสังคมที่มีเครือข่ายอำนาจแบบใดแบบหนึ่งมาครอบงำเสมอ การครอบงำก็คือการควบคุมมิติต่างๆ ในสังคมนั้น ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมแรงงาน ควบคุมประชากร ควบคุมความคิด ควบคุมความประพฤติ ฯลฯ หากย้อนกลับไปพิจารณาอำนาจของกษัตริย์ฝรั่งเศสหรือแม้แต่เครื่องมือของรัฐที่มีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 นั้น ล้วนมีจุดมุ่งหมายที่จะกำกับรูปแบบของพฤติกรรม ร่างกาย และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในท้องถิ่น (local relations of power) ที่ไม่สามารถมองเห็นได้จากอำนาจส่วนกลาง เพียงแต่อำนาจในยุคเก่าเป็นรัฐแบบอธิปไตยมีอำนาจรวมศูนย์อยู่ในมือองคธิปไตย เน้นผลของอำนาจ ไม่เน้นวิธีการและประสิทธิภาพของผู้ใช้อำนาจ และภาษาของอำนาจในยุคเก่า คือ กฎหมาย (the language of power is law) (Foucault, 1980, p. 201)

อำนาจชีว:เกิดขึ้นเนื่องจากการเคลื่อนตัวจากรัฐแบบอธิปไตยที่มีอำนาจรวมศูนย์อยู่ที่องคธิปไตย มาเป็นรัฐแบบประชากรที่วัดความเป็นปกติจากคามมีวินัยในร่างกายและพื้นที่ เป็นอำนาจที่มาจากหลายศูนย์ซึ่งส่งผลต่อร่างกายและพื้นที่ต่างๆ ของสังคม โดยหวังทั้งผลและประสิทธิภาพ เราจึงได้เห็นการเน้นการมีวินัยของร่างกายที่ต้องเข้มแข็ง (แบบนักกีฬาหรือทหาร) แข็งแรง ขยัน ไม่เกียจคร้าน สุขภาพดี มีความเป็นปกติในพฤติกรรมและกิริยามารยาท เช่น มารยาทบนโต๊ะอาหาร มีความเป็นปกติทางจิต (ไม่บ้า ไม่เป็นโรคจิต) ไม่เสพยา ไม่ดื่มสุรา ร่างกายที่มีวินัยนี้ ต้องมีในทุกเพศทุกวัยทุกอาชีพ (Foucault, 1980, p. 61)

โกต์เผยให้เราเห็นว่าอำนาจชีว:มีมิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับเรือนร่าง กล่าวคือ มีปฏิบัติการอำนาจ (exercise of power) หรือมีการใช้อำนาจผ่านกระบวนการอบรมขัดเกลาเพื่อให้ความเป็นปกติหรือเป็นไปตามบรรทัดฐาน (normalisation) ด้วยวิธีเข้มงวดกดขี่การใช้ชีวิตของปัจเจก เป้าหมายในการทำงาน

ของอำนาจอยู่กับการบริหารจัดการร่างกายเพื่อให้ได้ร่างกายที่มีประโยชน์และเป็น
แรงงานที่มีประสิทธิภาพในการสร้างผลกำไร ดังคำกล่าวของฟูโกต์ที่ว่า

“อำนาจจะลิดขิดมัน (ร่างกาย) ฝึกฝนมัน บังคับมัน ทรมาณมัน เพื่อให้มันทำ
หน้าที่ ให้ประกอบพิธีกรรม ให้ส่งสัญญาณ (to emit signs)... เป็นร่างกายที่มี
ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลอย่าง
เต็มที่ และร่างกายจะเป็นเช่นนั้นได้ก็ต่อเมื่อร่างกายนั้นถูกตรึงไว้ด้วยระบบ
ครอบงำ เรือนร่างของมนุษย์จะเป็นแรงงานที่มีประโยชน์ต่อเมื่อมันทำการ
ผลิตได้และถูกครอบงำได้ (a productive body and a subjected body”
(Foucault, 1991, pp. 25-26)

ปัจเจกบุคคล ทั้งในด้านของเอกลักษณ์และลักษณะนิสัย ล้วนเป็นผลผลิต
ของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทั้งสิ้น (Foucault, 1980, p. 74) ทั้งนี้โดยอาศัย
ระบบการปั้นแต่งอัตบุคคล (a system of subjection) เพื่อทำให้เรือนร่างเป็น
แรงงานที่สร้างผลกำไรแก่ระบบ (เช่น แข็งแรง แคล่วคล่อง ว่องไว กระฉับกระเฉง
ตื่นตัว ไม่เกียจคร้าน มีวินัยในตนเอง) เราจึงได้เห็นว่าอำนาจชีวะมุ่งเป้าไปที่การใช้
อำนาจอย่างเกิดประโยชน์สูงสุด เป็นการเปิดทางให้อำนาจสร้างผลกระทบอย่างต่อเนื่อง
ในตัวตนและร่างกายของมนุษย์โดยไม่สะดุด (Foucault, 1980, p. 119)
อำนาจจึงจำเป็นต้องทำให้ตัวเองสามารถเข้าควบคุมปัจเจกบุคคลได้ ทั้งในเรื่องการก
กระทำ ทักษะคิด และกิจวัตรประจำวัน ซึ่งในที่สุดอำนาจก็แสดงตัวออกมาในรูปของ
ระเบียบวินัยในโรงเรียน (Foucault, 1980, p. 125) ดังจะพบเห็นได้ในปัจจุบัน คือ
ในโรงเรียนหรือในสถาบันการศึกษาจะมีการฝึกนักเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัย โดย
อาศัยกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ แนวปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนยึดถืออย่างเคร่งครัด ทั้งเรื่อง
การแต่งกาย ทรงผม กิริยามารยาท รวมถึงการมีตารางเรียนและมีกำหนดเวลาใน
การทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม และที่ขาดไม่ได้คือมีระบบจ้องมอง

สอดส่อง กำกับดูแล เพื่อให้เป็นไปตามบรรทัดฐานและเพื่อมิให้ผิดแปลกแตกต่างจากความเป็นปกติ เช่น การมีฝ่ายปกครอง มีสารวัตรนักเรียน มีครู/อาจารย์ประจำชั้น มีชั่วโมงโฮมรูม มีระบบการวัดและประเมินผล มีการสอบ มีการฟื้นฟูสภาพหรือ “รีไทร์” เป็นต้น

นอกจากนี้ ฟูโกต์เห็นว่าการใช้อำนาจผ่านกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมในสถาบันต่างๆ ทั้งครอบครัว ชุมชน สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา นับเป็นปฏิบัติการอำนาจหรือเป็นการใช้อำนาจที่ผสมผสานกลไกเชิงคุณธรรมเข้ากับเรื่องการผลิตเชิงเศรษฐกิจ ทำให้ความเชื่อมโยงกับอรรถประโยชน์มีความสัมพันธ์กัน (a relation of docility-utility) โดยผ่านเทคนิคที่เรียกว่า “ระเบียบวินัย” (disciplines) (Foucault, 1991, p. 137)

เพื่อการนี้ ฟูโกต์ได้เชื่อมโยงอำนาจเข้ากับปฏิบัติการและเทคโนโลยีของอำนาจ (technology of power) ที่มีผลต่อการปั้นแต่งอัตบุคคล (subject formation) คือ การสร้างเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือสร้างตัวตนแบบใดแบบหนึ่งขึ้นมา อาทิ เช่น สร้างความจริงเรื่องการทำงานในยุคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ที่มีกระบวนการสร้างความจริงว่า ถ้าอยากได้ดิบได้ดีก็ต้องทำงานหนัก งานหนักไม่เคยฆ่าคน และต้องฝึกระเบียบวินัย เช่น การตรงต่อเวลา ความเคร่งครัด ความเข้มงวดในการทำงาน บรรดาความจริงเหล่านี้ได้รับการตอกย้ำจนกลายเป็นหลักคิดเรื่องงาน (concept of work) ซึ่งผู้คนก็พากันคิดว่าเป็นความจริงอย่างนั้น แล้วเราก็นำเอาความจริงนั้นมาควบคุมตนเองให้มีระเบียบวินัยเพื่อจะได้ผลตอบแทนที่ดี (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555, น. 146-147)

ในเมื่ออำนาจชีวะมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและในสังคมอุตสาหกรรม ฉะนั้น แทนที่เราจะมุ่งปฏิเสธ โจมตี ไม่ยอมรับ “อำนาจ” ก็น่าจะหันมาเรียนรู้แล้วจัดวางท่าทีใหม่ เพราะในบางครั้ง อำนาจชีวะมิได้ก่อให้เกิดประโยชน์เฉพาะตัวผู้มีอำนาจหรือผู้ใช้อำนาจเท่านั้น แต่อำนาจยังเป็นเรื่องการเกื้อกูลกันระหว่างผู้กระทำและผู้ถูกกระทำด้วย ดังนั้น เราจึงต้องเข้าใจอำนาจในฐานะเป็น

ยุทธศาสตร์ (Foucault, 1972, p. 92) มิใช่มุ่งตั้งข้อรังเกียจแล้วด่วนปฏิเสธ

เมื่อหันมามองที่สังคมไทย ก็จะได้พบเห็นการสร้างความหมายให้กับความขยัน ความอดทน ความซื่อสัตย์ กตัญญู ว่าเป็นคุณสมบัติของคนดี ซึ่งคนดีจะมีความก้าวหน้าและนำพาชาติไปสู่ความเจริญ แล้วเราก็อยอมรับว่านั่นคือความจริง เมื่อเกิดการยอมรับก็นำไปสู่การแข่งงวดกับตนเอง ด้วยหวังว่าจะได้ดิบได้ดีในชีวิต รวมถึงมีระบบปลูกปั้นหล่อหลอมความเป็น “คนดี” ให้กับเด็กๆ ดังสะท้อนในบทเพลง “หน้าที่ของเด็ก”⁴ หรือเรียกกันติดปากว่าเพลง เด็กเอ๋ยเด็กดี ซึ่งมีเนื้อหาเตือนใจเด็กและเยาวชน เพื่อให้ระลึกถึงสิ่งที่ตนควรทำ ประพันธ์เนื้อร้องโดย ช่อม ปัญญาพรค์ แต่งทำนองโดยครูเอื้อ สุนทรสนาน เพลงนี้มักเปิดในช่วงวันเด็กแห่งชาติ

กระบวนการปั้นแต่งอัตบุคคลเพื่อให้มีตัวตนแบบใดแบบหนึ่ง เช่น เป็น “เด็กดี” ดังกล่าวมานี้ หากมองผ่านกรอบคิดของฟูโกต์ จะเห็นการใช้เทคนิคที่สำคัญ คือ การอบรมขัดเกลาเพื่อให้มีความเป็นปกติตามบรรทัดฐานของสังคม แล้วก็มีปฏิบัติการของอำนาจ เช่น มีการชูผู้ที่เป็น “คนดี” ให้เด่นด้วยการให้รางวัลและการเชิดชูเกียรติ รวมถึงให้ออกมาฝึกซ้อมสำหรับการก้าวไปสู่การมี/การเป็นบางอย่าง เช่น จัดให้มีช่องทางพิเศษสำหรับ “เด็กดี” ได้เข้าเรียนในสถาบันอุดมศึกษา โดยจัดทำโครงการ “เด็กดีมีที่เรียน” เพื่อรับเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย ในทางตรงกันข้ามก็มีการกดบังคับ/กีดกันผู้ที่ทำตัว “ไม่ดี” มิให้ได้รับโอกาสบางอย่าง ทั้งยังมีการลงโทษ เช่น พักงาน พักการเรียน ไล่ออก ย้าย ตีตัก รวมไปถึงการประหารชีวิต

⁴ เพลงหน้าที่ของเด็ก มีเนื้อร้องว่า เด็กเอ๋ยเด็กดี ต้องมีหน้าที่สืบอย่างด้วยกัน เด็กเอ๋ยเด็กดี ต้องมีหน้าที่สืบอย่างด้วยกัน หนึ่ง นับถือศาสนา สอง รักษาธรรมเนียมมั่น สาม เชื่อพ่อแม่ครูอาจารย์ สี่ วาจานั้นต้องสุภาพอ่อนหวาน ห้า ยึดมั่นกตัญญู หก เป็นผู้รู้จักการงาน เจ็ด ต้องศึกษาให้เชี่ยวชาญ ต้องมานะบากบั่น ไม่เกียจไม่คร้าน แปด รู้จักออมประหยัด เก้า ต้องซื่อสัตย์ตลอดกาล น้ำใจนักกีฬากล้าหาญ ให้เหมาะกับกาลสมัยชาติพัฒนา สิบ ทำตนให้เป็นประโยชน์ รู้บาปบุญคุณโทษ สมบัติชาติต้องรักษา เด็กสมัยชาติพัฒนา จะเป็นเด็กที่พาชาติไทยเจริญ

เป็นต้น เราจะเห็นว่าแต่ละสังคมก็มีระบบปฏิบัติการที่ต่อกัยำคุณสมบัตินี้ของคนดี ผ่านการพูด เขียน สื่อสาร การใช้ตรรกะ ค่านิยม อุดมการณ์ ฯลฯ ผู้คนก็ยอมรับว่าเป็นความจริงและนำไปสู่การเข้มงวดกับตนเอง ด้วยหวังว่าจะมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต

ระเบียบวินัย: กลไกของอำนาจ

กลไกการทำงานของอำนาจ (mechanisms of power) ทำงานผ่านระเบียบวินัย รวมถึงระบบ กฎเกณฑ์ ตลอดจนเงื่อนไขต่างๆ โดยลัทธิกลไกไปในระดับจิตวิญญาณและจิตใต้สำนึกของมนุษย์ มันแทรกตัวเข้าไปจ้องมองและสอดส่องอย่างใกล้ชิดในการใช้ชีวิตประจำวันของแต่ละคน เพื่อปรับพฤติกรรม บุคลิกลักษณะ การทำกิจกรรม ไปจนถึงอิริยาบถปลีกย่อยในชีวิตประจำวัน ให้สามารถเป็นผู้ผลิตที่มีประสิทธิภาพและเพิ่มพูนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ (Foucault, 1991, p.77) หากคิดในมุมของกลไกอำนาจ สิ่งนี้ทำงานคล้ายกับระบบเส้นโลหิตภายในร่างกายของมนุษย์ เมื่อไหร่ก็ตามที่อำนาจเข้าไปสัมผัสกับส่วนใดของร่างกายแล้ว ก็จะเข้าควบคุมระบบการทำงานของส่วนนั้น ตลอดจนกำหนดวิธีการทำงานและวิธีคิดของคนเรา

ระเบียบวินัยเป็นเทคนิคการใช้อำนาจของสังคม และอำนาจก็ยืมมือระเบียบวินัยในการแสดงจุดยืนของตนที่จะเข้าไปมีบทบาทต่อร่างกาย กิริยาท่าทาง และการใช้ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคลด้วย (Foucault, 1980, p. 151) ระเบียบวินัยได้ถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับการเมืองที่เข้มงวดกดขี่กับเรือนร่างในเรื่องปลีกย่อย (detail) เพื่อสร้างอัตบุคคลที่สั่งสอนตัวเองได้ หรือ “ร่างกายในโอวาท” เพื่อให้เป็นร่างกายที่เชื่อ มีประสิทธิภาพ มีอรรถประโยชน์ อันเป็นมิติทางเศรษฐศาสตร์ ที่ยังทำให้ร่างกายสยบยอมหรือเชื่อฟัง (obedience) อันเป็นมิติทางการเมือง ซึ่งเป็นประเด็นทางการเมืองแบบใหม่ ที่เรียกว่า “การเมืองเรื่องเรือนร่าง” (a political anatomy) อันถือเป็นกลไกแห่งอำนาจ ที่ฟูโกต์เรียกว่า จุลพิลึกแห่งอำนาจ (mi-

cro-physics of power) (Foucault, 1991, pp. 138-139)

ดังกล่าวมาแล้วว่า “อำนาจชีวะ” เป็นอำนาจควบคุมชีวิตและร่างกายมนุษย์ผ่านการปลูกฝังองค์ความรู้จากสถาบันทางสังคม เพื่อสร้างให้ผู้คนมีวินัยแล้วจัดการควบคุมตนเองผ่านวินัยที่ถูกสร้างขึ้น เช่น ความรู้เกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ ความรู้เรื่องการออกกำลังกาย ความรู้เรื่องอาหารการกิน ฯลฯ ที่ทำให้คนหันมาใส่ใจสุขภาพโดยไม่ต้องบีบบังคับ แล้วอำนาจชีวะจะมีปฏิบัติการอำนาจที่ต่อย้ำความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้ามระหว่างความปกติและผิดปกติ เมื่อวินัยและความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นได้เข้าไปควบคุมชีวิตแล้ว สังคมนั้นๆ ก็จะให้ยึดมั่นในบรรทัดฐาน (normalization) ตามกรอบความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น และมองความเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานว่าเป็นสิ่งผิดปกติที่ต้องถูกกำจัดหรือได้รับการบำบัดให้เป็นปกติ เพื่อเป้าหมายดังกล่าวนี้ สังคมจึงกลายเป็นสังคมแห่งการสอดส่อง (surveillance) มีการจ้องมอง ตรวจสอบ ฝ้าระวัง โดยใช้เทคนิค “सरพัทศน์” (Panopticon) อันเป็นรูปแบบงานสถาปัตยกรรมเรือนจำตามแนวคิดของเบนทัม⁵ (Bentham’s Panopticon) (ดูเพิ่มเติมที่ Foucault, 1991, pp. 200-203) ที่ออกแบบให้ห้องขังมีทัศนียภาพ

⁵ เกรมี เบนทัม (Jeremy Bentham: ค.ศ. 1748 - 1832) นักคิดอังกฤษคนสำคัญในยุคแสงสว่างทางปัญญา เป็นนักประโยชน์สุขนิยม ที่มีแนวคิดความสุขเป็นสิ่งดีที่สุด (Happiness is the greatest good) ความสุขเป็นทั้งหลักการและจุดมุ่งหมายของชีวิต การกระทำทุกอย่างของมนุษย์มีจุดมุ่งอยู่ที่ความสุขและหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ เบนทัมกล่าวว่า “โดยธรรมชาติมนุษย์ตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของนายผู้มิอำนาจเต็มสองนาย คือ ความทุกข์ (pain) และความสุขสบาย (pleasure) เราจะคิด พูต ทำอะไรก็ล้วนแล้วแต่เป็นไปเพราะคำบัญชาของนายทั้งสองนี้เท่านั้น” (Jeremy Bentham, 1964, p. 148) นี่คือรากฐานสำคัญของอรรถประโยชน์ (utility) และลัทธิประโยชน์สุขนิยม (Utilitarianism) ที่เสนอให้ใช้หลักความสุขหรือหลักการแห่งความสุขสูงสุด (the Greatest Happiness) เป็นมาตรการจริยะสำหรับวัดคุณค่าความดีของการกระทำของคนและสังคม ภายใต้หลักการนี้เชื่อว่า สังคมที่ดีที่สุดคือสังคมที่ประชาชนมีความสุขที่สุด นโยบายสาธารณะที่ดีที่สุดคือนโยบายที่ก่อให้เกิดความสุขมากที่สุดแก่ประชาชนที่ได้รับผลจาก

ชนิดที่นักโทษในแต่ละห้องมองไม่เห็นกัน ไม่สามารถสื่อสารกันได้ แต่ทุกห้องสามารถมองเห็นหอคอยผู้คุมได้ แม้ไม่สามารถมองเห็นตัวผู้คุม แต่นักโทษจะถูกทำให้รู้สึกว่ามีสายตาของผู้คุมเฝ้ามองดูอยู่ตลอดเวลา (the prisoner should be constantly observed by an inspector...he knows himself to be observed...) (Foucault, 1991, p. 201) ด้วยเหตุนี้ นักโทษจึงเฝ้าระวังควบคุมความประพฤติของตนไม่ให้กระทำการสิ่งผิดแผกไปจากปกติ เพราะการเช่นนั้นจะก่อให้เกิดโทษแก่ตน

ฟูโกต์ชี้ว่าการสอดส่อง การเฝ้าระวัง การตรวจตรา เป็นวิธีการใช้อำนาจควบคุมแบบใหม่ที่ถูกใช้ในช่วงศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 ถือว่าเป็นวิธีใช้อำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพและให้ผลประโยชน์ที่มากกว่า เป็นการใช้อำนาจที่เกิดประโยชน์สูงสุดจากการจัดการให้คนอยู่ในสถานะที่ถูกควบคุมได้แทนที่จะใช้บทลงโทษกับพวกเขาเหล่านั้น (Foucault, 1980, p. 38) แนวคิดเรื่องนี้น่าสนใจ ถ้าเราสังเกตให้ดีก็จะเห็นว่าพุทธศาสนิกที่ไม่ทำผิดศีลเพราะมี “หิริโอตตัปปะ” ก้องอยู่ในจิตใต้สำนึก หรือเด็กๆ ที่ไม่กล้าทำผิดเพราะมีเสียงของพ่อหรือเสียงของครู/อาจารย์ก้องอยู่ในหู ก็อาจจะเป็นเพราะถูกกระทำจากระบบปฏิบัติการอำนาจผ่านเทคนิคที่ทำงานคล้ายกับ Bentham’s Panopticon นี้เอง

ความรู้-อำนาจ: สองประสานเพื่อกำกับร่างกายให้อยู่ในโอวาท

ในทัศนะของฟูโกต์ เมื่อกล่าวถึงความรู้ก็หมายถึงอำนาจ เมื่อกล่าวถึงอำนาจก็มีความเกี่ยวข้องกับความรู้เสมอ เขาจึงเรียกควบกันว่า “ความรู้-อำนาจ” (knowledge-power) (Foucault, 1991, pp. 27-28) ฟูโกต์ย้ำเสมอว่า ไม่มีความสัมพันธ์

นโยบายนั้น

เชิงอำนาจที่ปราศจากการสถาปนาความรู้ขึ้นมา และไม่มีความรู้ใดที่ดำรงอยู่โดยปราศจากอำนาจหรือโดยไม่ผลิตอำนาจ อำนาจไม่สามารถถูกใช้โดยปราศจากความรู้ได้ และเป็นไปไม่ได้ที่ความรู้จะไม่ก่อให้เกิดอำนาจตามมา (Foucault, 1980, pp. 51-52) การใช้อำนาจในรูปแบบใหม่นี้ทำให้เกิดการก่อตัวของความรู้ขึ้นอย่างซ้ำๆ และในทางกลับกันความรู้นั้นก็นำไปสู่ผลของอำนาจดังกล่าวด้วย ความรู้และอำนาจรวมกันเป็นหนึ่งเดียว โปรดสังเกตว่า อำนาจที่เรารู้จักและเข้าใจกันมักอยู่ในมิติของการบังคับ แต่พอเฝ้ามองอำนาจในมิติของการ “สร้าง” (create) โดยเฉพาะการสร้างความจริง (truth) ด้วยเหตุนี้ คำพูดของผู้มีอำนาจ เช่น พระมหากษัตริย์ นักปราชญ์ ศาสตรา พระภิกษุ นักบวช แพทย์ จึงเป็น “ความจริง” หรือ “สัจจะ” เสมอ แล้วเรากียอมให้ “ความจริง” หรือ “สัจจะ” นี้มากำกับตัวเรา

ในแต่ละสังคมมักจะมีปฏิบัติการในการเชื่อมโยงเรื่อง “ความรู้-อำนาจ” เข้ากับการกำกับดูแลและการบริหารจัดการชีวิตและร่างกายของมนุษย์ในยุคสมัยใหม่ จนกลายเป็นร่างกายที่แม้จะได้ชื่อว่าเป็นประธาน แต่เป็นประธานที่เป็นผลจากการถูกกระทำให้เป็นเช่นนั้น (subjected body) คือเป็นการสร้างหรือนิยามอัตบุคคลขึ้นมาให้เป็นประเด็นที่ทำให้คนเราต้องไปผูกติดอยู่กับประเด็นนั้น จนตกอยู่ภายใต้การกำหนดและการควบคุมของความหมายดังกล่าว (อานันท์, 2555, น. 108-109) เช่น เรื่องความงาม ที่สร้างประเด็นขึ้นมาว่าต้องผอมและขาว จึงทำให้เราออกกำลังกาย มีเทรนเนอร์ อดอาหาร ใช้ผลิตภัณฑ์เพื่อลดความอ้วน ใช้เครื่องสำอางที่ช่วยให้ผิวขาวอมชมพูมื่อเรา ใช้สินค้าที่ช่วยปกป้องรังสียูวี รวมถึงการลดรอยดำ ฯลฯ ทั้งที่ความหมายของความงามนี้คนเราสร้างขึ้นมาเอง แต่ในเมื่อเราเชื่อว่าเป็นความจริง และมีความหมายตายตัว มันจึงมีอำนาจควบคุมเรา แต่เราไม่รู้สึกรู้สีกว่าถูกควบคุม และรู้สึกว่าการทำโดยสมัครใจ

การเกิดขึ้นของอำนาจชีวะ เป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแนวคิดทางเศรษฐกิจมาเป็นแบบทุนนิยม กลไกอำนาจแบบใหม่จึงให้ความสนใจแรงงานและเวลาเพื่อป้อนเข้าสู่ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม และให้ความสำคัญกับความ

มั่งคั่งหรือทรัพย์สิน (wealth) ทั้งในฐานะที่เป็นวัตถุดิบและเป็นผลตอบแทนจากการผลิต จึงหาวิธีสร้างและเก็บรักษาความมั่งคั่งโดยผ่านปฏิบัติการของอำนาจ ซึ่งปฏิบัติการของอำนาจในสังคมอุตสาหกรรมภายใต้ระบบทุนนิยมนั้น ฟูโกต์ชี้ว่ามีอาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากวิธีการทางเศรษฐกิจเชิงวาทกรรมของความจริง (economy of discourses of truth) อำนาจจะบีบบังคับให้เราต้องผลิตความจริงขึ้นมา กล่าวคือ อำนาจของระบบทุนนิยมในสังคมอุตสาหกรรมจะกดดันให้เราผลิตความจริงเพื่อนำไปสู่การสร้าง ความมั่งคั่ง ซึ่งความจริงนี้เป็นตัวสร้างวาทกรรมหรือกรอบความรู้ขึ้นมา แล้วชะตาชีวิตของเราก็ถูกกำกับโดยวาทกรรมของความจริงซึ่งเป็นเครื่องมือของปฏิบัติการของอำนาจ (Foucault, 1980, pp. 93-94) เช่น วาทกรรม งานหนักไม่เคยฆ่าคน อยากได้ดิบได้ดีต้องทำงาน คนที่ขยันไม่เคยอดตาย ทรัพย์สินทางปัญญาไม่มีวันใช้หมดสิ้น เวลาเป็นเงินเป็นทอง งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข ฯลฯ

จะเห็นว่าอำนาจชีวมีได้ทำงานโดยลำพัง แต่ทำงานโดยผสมผสานกำลังเข้ากับ “ความรู้” จนแฝงเร้นอยู่อย่างแยบยลในนามของ “ความรู้” ที่ถูกสร้างและถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ผ่านศาสตร์สาขาต่างๆ เช่น แพทยศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ โดยมีสถาบันสังคมค้ำจุนเอาไว้ ความรู้จึงมีอำนาจในแง่ที่เป็นตัวกำหนดขอบเขตว่าใครจะเป็นผู้พูดเรื่องอะไรจึงจะเป็นที่ยอมรับ พร้อมทั้งสถาปนาให้ผู้พูดมี “อำนาจ” เช่น นายแพทย์มีอำนาจที่จะพูดถึงความเจ็บป่วย พระสงฆ์มีอำนาจพูดถึงเรื่องบาปบุญ เป็นต้น

แม้ว่าฟูโกต์ไม่ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วยอำนาจ แต่ก็มีข้อเสนอ (propositions) เพื่อเป็นแนวทางศึกษาอำนาจที่มีความสลับซับซ้อนในสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะข้อเสนอที่ว่า อำนาจมีผลเชิงบวกด้วย นั่นคือ อำนาจได้สร้างความรู้และวาทกรรมขึ้นมา เพราะว่าถ้าไม่มีอำนาจที่นั่นก็ต้องมีคู่แข่งที่ต้องต่อสู้แย่งชิงการอธิบายอำนาจนั้นๆ ด้วยเหตุนี้ อำนาจจึงต้องพัฒนาตัวเองด้วยการสร้างองค์ความรู้ขึ้นมารองรับหรือเพื่ออธิบายอำนาจนั้นอยู่เสมอ มิฉะนั้นก็อาจพ่ายแพ้ ไม่มีความชอบธรรมที่จะดำรงอยู่ ฝ่ายชนะก็ต้องใช้อำนาจตลอดเวลาเพื่อสกัดกั้นไม่ให้คู่แข่งสู้มาแย่งชิงพื้นที่

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงดำรงอยู่โดยมีความรู้เป็นฐานรองรับ (อ่านเพิ่มเติมที่ Foucault, 1972, pp. 95-96)

นั่นหมายความว่า อำนาจในทัศนะของฟูโกต์มิได้มีแต่ด้านกดขี่ เบียดขับปราบปราม ปิดบัง ห้ามปราม แต่มีผลเชิงบวกด้วย ได้แก่ การสร้างความรู้และวาทกรรมต่างๆ ขึ้นมาจนกลายเป็นอารยธรรมของมนุษย์นั่นเอง (ธงชัย วินิจจะกูล, ม.ป.ป, น. 54) นี่คือการบทบาทในเชิงสร้างสรรค์โดยตรง (directly productive role) ของอำนาจ โดยผ่านการทำงานร่วมกันกับความรู้และอาศัยกลไกทางระเบียบวินัย ดังนั้น เราในฐานะที่เป็นผู้ศึกษาและอยู่ภายใต้โครงสร้างของอำนาจแบบใดแบบหนึ่ง ต้องไม่มัวแต่สนใจที่มาของอำนาจที่มักเห็นเป็นสิ่งที่ควรต่อต้านหรือปฏิเสธ หากควรสนใจการใช้อำนาจและผลของอำนาจด้วย เพราะมันอาจมีผลเชิงบวกต่อชีวิตเราก็ได้

สรุป

คงเห็นแล้วว่าแนวคิดเรื่องอำนาจชีวะเกิดขึ้นในบริบทของการเปลี่ยนแนวคิดทางเศรษฐกิจมาเป็นแบบทุนนิยม และการเปลี่ยนอำนาจกษัตริย์ อำนาจกฎหมาย อำนาจศาล มาเป็นอำนาจที่มีจิตใจของคนเรา แล้วเราก็ใช้มันมาควบคุมตนเอง เรียกว่า “อำนาจชีวะ”

อำนาจชีวะเป็นอำนาจที่มีชีวิตและทำงานได้เองโดยไม่ยึดโยงผูกติดกับตัวคนหรือศูนย์กลางอำนาจ มันมุ่งกระทำต่อเรือนร่างและให้บทเรียนแก่จิตวิญญาณของปัจเจก เพื่อให้ร่างกายเชื่อ ว่านอนสอนง่าย มีวินัยในตนเอง เป็น “ร่างกายในโอวาท” คือเป็นร่างกายที่มีประโยชน์และเป็นผู้ผลิต

หัวใจของอำนาจชีวะคือการคำนึงถึงอรรถประโยชน์ อันเป็นมิติทางเศรษฐศาสตร์ และการได้มาซึ่งร่างกายในโอวาท ซึ่งเป็นมิติทางการเมืองแบบใหม่ คือ “การเมืองเรื่องเรือนร่าง” ที่มุ่งใช้เทคนิคการปกครองชีวญาณ เป้าหมายของอำนาจ

ชีวิตก็คือการปั้นแต่งเรือนร่าง เอกลักษณะ และลักษณะนิสัยของปัจเจกบุคคล ด้วยเหตุนี้ การทำงานของอำนาจชีวิตจึงเกี่ยวข้องกับระบบอันต่อบุคคลให้มีความพร้อมและเหมาะที่จะเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพและมีประโยชน์ นำไปสู่ความสุขและความเจริญของสังคม กลไกของอำนาจชีวิตจึงให้ความสนใจแรงงานและเวลาเพื่อป้อนเข้าสู่ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมอันจะนำมาซึ่งความมั่งคั่งหรือทรัพย์สินที่อยู่มิได้อยู่ภายใต้ระบบการผลิตแบบนี้จึงให้ความสำคัญกับการหาแนวทางในการเก็บรักษาและปกป้องความมั่งคั่งนั้นไว้ โดยผ่านการใช้อำนาจที่ทำงานควบคู่กับความรู้ โดยมีระเบียบวินัยเป็นกลไกของอำนาจ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจชีวิตมีแง่มุมที่เป็นผู้สร้าง คือ การสร้าง “ความรู้” ขึ้นมาด้วย

อำนาจชีวิตไม่ใช่อำนาจที่มีอยู่ในมือคนหรือกลุ่มคนที่เอาไว้ใช้กดขี่ข่มเหงคนอื่น มิใช่อำนาจความรุนแรงจากการใช้แสนยานุภาพทางทหารหรืออาวุธทำลายล้างให้บุคคลบาดเจ็บและล้มตาย ดังที่เราสังเกตเห็นเป็นสิ่งชั่วร้าย และมีใช้อำนาจควบคุมและปราบปรามในรูปของกฎหมายและองค์อธิปัตย์ อันเป็นพื้นฐานของอำนาจทางการเมืองแบบเก่า แต่อำนาจชีวิตเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ณ จุดย่อยๆ ของสังคม เช่น ครอบครัว โรงงาน สถาบันการศึกษา ฯลฯ ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบใหม่นี้ได้แทรกซึมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การอบรมขัดเกลาการศึกษา การบริหาร ฯลฯ

จากข้อมูลที่ว่ามาตั้งแต่ต้น จึงน่าจะช่วยให้เรารู้เท่าและรู้ทันว่าอย่ามัวไปพะวงเฉพาะอำนาจที่เป็นระบบที่อยู่ในรูปของกฎหมายหรืออำนาจรัฐ และอย่ามัวแต่ไปจ้องเฉพาะที่มาของอำนาจ แล้วด่วนสรุปว่าอำนาจเป็นสิ่งชั่วร้าย หากควรดูผลของการใช้อำนาจด้วย ดังพบในแนวคิดเรื่องอำนาจชีวิตตามที่กล่าวมาแล้วว่าอำนาจชีวิตมีแง่มุมที่เป็นผู้สร้าง คือ สร้างความรู้ ความจริง ขึ้นมาด้วย

ดังนั้น จึงหวังว่าบทความนี้อาจช่วยให้ผู้คนเปิดใจศึกษาอำนาจในรูปของกระบวนการที่มีการต่อสู้ การเปลี่ยนแปลง การสร้างความเข้มแข็ง และ/หรือการลดความเข้มแข็งของอำนาจที่เราไม่ต้องการ โดยการสร้างความรู้ขึ้นมารองรับหรือ

โต้ตอบ ตัวอย่างเช่น ในระบบทุนนิยมที่เชิดชูอรรถประโยชน์ และ (สมมติว่า) เราก็ไม่ปฏิเสธความมั่งคั่ง พร้อมทั้งยอมรับว่านั่นคือเป้าหมายทางเศรษฐกิจในสังคมอุตสาหกรรม เราก็ได้ตอบด้วยการหาความรู้และพยายามทำความเข้าใจเพื่อรู้เท่าและรู้ทันการสร้างเครือข่ายของอำนาจดังกล่าว อย่างน้อยก็ช่วยในเรื่องการปรับตัวให้เหมาะกับการดำรงอยู่ภายใต้ครอบฟ้าของอำนาจนี้ได้โดยไม่ฝืนใจ ในทางกลับกัน หากเราอยากจะเป็นผู้ใช้อำนาจบ้าง เช่น อยากเป็นเน็ตไอดอล อยากเป็นเจ้าของธุรกิจออนไลน์ อยากเป็นเจ้าของกิจการ ก็ย่อมกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านการสร้างองค์ความรู้ หมายความว่าแทนที่จะมุ่งปฏิเสธ โจมตี ไม่ยอมรับ “อำนาจ” ก็อาจจะวางท่าทีใหม่ พร้อมทั้งรู้จักเลือกรับและปรับใช้อำนาจที่มีผลเชิงบวกต่อทั้งปัจเจกชนและสังคม เพราะอำนาจก็มีแง่มุมที่เป็นผู้สร้างอยู่ไม่น้อย

เอกสารอ้างอิง

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: วิชาษา.
- _____. (2554). *แนะนำสกุลความคิดหลังโครงสร้างนิยม (Introducing Post-structuralism)*. กรุงเทพมหานคร: สมมติ.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2534). *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวิทยา*. เอกสาร โรเนียว ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2551). *มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)*. กรุงเทพมหานคร: วิชาษา.
- ฟูโกต์, มิเชล. (2547) *The chapter Les corps dociles from Surveiller et punir: ร่างกายใต้บังคับการ, ทองกร โภคธรรม, แปล*. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2544). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัตนา โตสกุล. (2548). *มโนทัศน์เรื่องอำนาจ (The Concept of Power)*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- สายพิน ศุพุททมงคล. (2545). *คู่กับคน: อำนาจและการต่อต้านขัดขืน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์: จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอดีต*. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Bentham, Jeremy. (1964). *Approaches to Ethics*. London: Oxford University.

Foucault, Michel. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Translated by Alan Sheridan. New York: Pantheon Books.

_____. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. Edited by Colin Gordon. Translated by Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper. New York: Pantheon Books.

_____. (1991). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Translated by Alan Sheridan, London: Penguin Books.

_____. (2001). *Power: Essential Works of Foucault 1954-1984*. Translated by Robert Hurley and Others. London: Penguin Books.

Krieger, Leonard. and Stern, Pritz. (1968). *The Responsibility of Power: Historical Essays in Honor of Hajo Holborn*. London, Melbourne: McMillan.

Strathern, Paul. (2000). *Foucault in 90 Minutes*. Chicago: Ivan R. Dee.